

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

عنوان رساله دکتری

سیره حکومتی پیامبر اکرم ﷺ در مواجهه با اهل کتاب

استاد راهنما: دکتر جعفر کونام

استادان مشاور:

دکتر محمد کاظم ساگر

دکتر محمد جواد نجفی

مکانده: محمد قاسمی

چکیده

موضوع رساله حاضر سیره حکومتی پیامبر اسلام ﷺ در مواجهه با اهل کتاب و به طور عمده یهودیان و نصرانیان است. پس از بیان مسأله، ضرورت و پیشینه تحقیق؛ به تعریف لغوی و اصطلاحی واژگان مرتبط شده است.

در برخورد با کفار غیر حربی ﴿اهل ذمه﴾ رفتار و تعاملی بر اساس آیات «انک لعلی خلق عظیم» و «رحمه للعالمین» به کار رفته و آیات و روایات مرتبط بررسی شده است. از سوی دیگر در برخورد با کفار حربی که با مسلمین سر جنگ دارند، برای اجرای عدالت بر اساس «اشداء علی الکفار» رفتار شده و برای شناخت بیشتر جرمهای آنان، آیات و روایات مرتبط بررسی شده است.

درگام بعد به پراکندگی اهل کتاب در جهان پیش از اسلام پرداخته و سپس پیشینه جغرافیایی و تاریخی آنان به ویژه علل مهاجرت اهل کتاب به حجاز، اتحاد و اختلافات آنان با یکدیگر را، مورد بررسی قرار داده است.

سپس به بیان و بررسی معاهدات و پیمانهای رسول خدا ﷺ با اهل کتاب می‌پردازد. و در برخی موارد به پیمان شکنی آنان پرداخته و کیفیت برخورد آن حضرت ﴿ص﴾ با آنان را بیان می‌کند. در پی این بحث اهداف، آثار و نتایج این قراردادها، مورد بررسی قرار می‌گیرد. آنگاه سیره قضایی رسول خدا ﷺ، جایگاه قضایی و حقوق شهر وندی اهل کتاب در جامعه مسلمین، قضاوت پیامبر ﷺ بر مبنای عدل و داد در اختلافات آنان، و اگذاری قضاوت به دیگران و یا خود آنان را تبیین نموده است. علاوه بر این، موضوعاتی همچون: چگونگی روابط اقتصادی رسول الله ﷺ با اهل کتاب؛ دادن هدیه و قرض، معامله و تجارت آزاد اهل کتاب ذمی با مسلمین، کیفیت و کمیت دریافت جزیه و خراج از آنان؛ چگونگی تعامل آن حضرت ﷺ با اهل کتاب حربی، زنان، فرزندان، منازل، مزارع و اموال آنان؛ توجه خاص به سیره نظامی رسول خدا ﷺ، اصول سیاست خارجی آن حضرت ﷺ با اهل کتاب؛ از اهم مطالب این رساله است.

کلید واژگان: سیره / سیاست / حکومت / اهل کتاب / کفار حربی / کفار غیر حربی / یهود /

مسیحیت / مجوس / حنیف / صابئی

فهرست عناوین

فصل اوّل.....	۱۴
کلیات.....	۱۴
۱. بیان موضوع.....	۱۴
۲. ضرورت واهمیت موضوع.....	۱۷
۳. پیشینه تحقیق.....	۲۱
۴. تعریف واژگان و تعابیر کلیدی.....	۲۷
۴. ۱. معنای سیره.....	۲۸
۴. ۳. سیاست.....	۳۷
۴. ۴. اهل کتاب.....	۴۰
۴. ۵. حنیفیان.....	۴۱
۴. ۶. صابئیان.....	۴۴
۴. ۷. یهودیان.....	۴۶
۴. ۸. مسیحیان.....	۵۱
۴. ۹. مجوسیان.....	۵۴
۲. انواع اهل کتاب.....	۵۷
۲. ۱. اهل کتاب غیر حربی.....	۵۷
۲. ۲. اهل کتاب حربی.....	۶۲
فصل دوّم.....	۷۹
جغرافیای انسانی _ سیاسی اهل کتاب.....	۷۹
در شبه جزیره وکشورهای همجوار.....	۷۹
۱. ویژگیهای جغرافیایی شبه جزیره.....	۷۹
۲. تقسیم بندی جغرافیایی شبه جزیره.....	۸۱
۲. ۱. حجاز.....	۸۱
۲. ۲. نجد.....	۸۵
۲. ۳. تهامه.....	۸۵
۲. ۴. یمن.....	۸۶
۳. پیشینه تاریخی سکونت حنفاء در شبه جزیره.....	۸۷

- ۸۸..... پیشینه تاریخی سکونت یهودیان در شبه جزیره ۴
- ۸۸..... ۱. افزایش تدریجی جمعیت و عدم گنجایش فلسطین برای سکونت آنها ۴
- ۸۹..... ۲. هجوم دولت روم به سرزمین فلسطین ۴
- ۹۰..... ۳. آگاهی از ظهور پیامبر جدید در این منطقه ۴
- ۹۱..... ۴. یثرب «مدینه» و یهودیان ۴
- ۹۳..... ۵. شرایط داخلی یهودیان در مدینه ۴
- ۹۳..... ۶. دوره اتحاد طوایف یهود با یکدیگر ۴
- ۹۴..... ۷. دوره رقابت و اختلاف بین یهودیان ۴
- ۹۵..... ۵. پیشینه تاریخی سکونت مسیحیان در شبه جزیره ۵
- ۹۷..... ۱. مسیحیت در شبه جزیره عربستان ۵
- ۹۸..... ۲. مراکز عمده مسیحیت در شبه جزیره ۵
- ۹۸..... ۱. ۲. ۵. یمن ۵
- ۹۹..... ۲. ۲. ۵. نجران ۵
- ۱۰۱..... ۳. ۲. ۵. حیره ۵
- ۱۰۲..... ۴. ۲. ۵. عنسان ۵
- ۱۰۲..... ۵. ۲. ۵. دومه الجندل ۵
- ۱۰۳..... ۶. ۲. ۵. حجاز ۵
- ۱۰۶..... فصل سوم ۵
- ۱۰۶..... معاهدات پیامبر اسلام ﷺ با اهل کتاب ۵
- ۱۰۷..... ۱. معانی معاهده در لغت و اصطلاح ۵
- ۱۰۹..... ۲. پیمان نامه یا قرار داد در لغت و اصطلاح ۵
- ۱۱۰..... ۳. اقسام پیمان های قرآنی ۵
- ۱۱۱..... ۴. پیمان های پیامبر ﷺ با اهل کتاب ۵
- ۱۱۲..... ۱. ۴. پیمان های پیامبر ﷺ با یهودیان مدینه ۵
- ۱۱۳..... ۱. ۱. ۴. پیمان نامه عمومی ۵
- ۱۱۷..... ۲. ۱. ۴. پیمان خاص با سه گروه معروف یهودیان ۵
- ۱۱۹..... ۳. ۱. ۴. بررسی پیمان پیامبر ﷺ با سه گروه معروف یهود ۵
- ۱۲۰..... ۴. ۱. ۴. پیمان شکنی های یهودیان در سطوح اولیه ۵

۱۲۴	۴. ۱. ۵. سیره عملی رسول در برابر پیمان شکنیهای یهود
۱۲۷	۴. ۱. ۶. نقض پیمان یهودیان از طریق توطئه های امنیتی و نظامی
۱۳۰	۴. ۱. ۷. معاهده پیامبر با یهودیان «وادی القری»
۱۳۰	۴. ۱. ۸. معاهده پیامبر با یهودیان «اذرع» و «جرباء»
۱۳۱	۴. ۱. ۹. معاهده پیامبر ﷺ با یهودیان «مقنا»
۱۳۲	۴. ۱. ۱۰. معاهده پیامبر ﷺ با یهودیان تیماء
۱۳۲	۴. ۱. ۱۱. مصالحه پیامبر ﷺ با یهودیان خیبر
۱۳۳	۴. ۱. ۱۲. مصالحه پیامبر با یهودیان فدک
۱۳۴	۴. ۱. ۱۳. مصالحه پیامبر ﷺ با یهودیان یمن
۱۳۴	۴. ۲. معاهدات پیامبر ﷺ با مسیحیان
۱۳۵	۴. ۲. ۱. معاهده پیامبر با اسقفان و مسیحیان نجران
۱۳۵	۴. ۲. ۲. معاهده پیامبر ﷺ با رئیس مسیحیان ایلا
۱۳۶	۴. ۲. ۳. معاهده پیامبر با مسیحیان سینا
۱۳۸	۴. ۳. معاهدات پیامبر اسلام ﷺ با زرتشتیان «هجر» و «عمان»
۱۴۰	فصل چهارم
۱۴۰	سیره قضایی پیامبر اسلام ﷺ با اهل کتاب
۱۴۱	۱. جایگاه قضایی اهل کتاب در جامعه مدنی رسول الله ﷺ
۱۴۲	۱. اصل اختیار پیامبر ﷺ در پذیرش یا عدم پذیرش داوری
۱۴۸	۳.۱. ضمانت اجرایی احکام و حق ترافع قضایی اهل کتاب
۱۵۳	۲. گونه هایی از قضاوت های پیامبر ﷺ میان اهل کتاب
۱۵۴	۲. ۱. قضاوت مستقیم ﴿رهبری حوادث﴾
۱۵۸	۲. ۲. قضاوت غیرمستقیم پیامبر ﷺ بر اساس سیره عدل و تقوا ﴿حکمت﴾
۱۶۴	فصل پنجم
۱۶۴	سیره اقتصادی پیامبر اسلام ﷺ با اهل کتاب
۱۶۵	۱. سیره اقتصادی رسول خدا با اهل کتاب ذمی
۱۶۶	۱. ۱. دیدگاه اسلام در زمینه حقوق اقتصادی اهل کتاب و آزادی های آنان
۱۶۸	۲. ۱. موازن اسلامی در روابط اقتصادی مسلمانان با اهل کتاب

- ۱۶۹..... ۳.۱. آزادی های تجاری اهل کتاب در مناطق اختصاصی مسلمین
- ۱۷۲..... ۴.۱. جزیه و خراج در سیره نبوی
- ۱۷۹..... ۲. سیره اقتصادی رسول خدا ﷺ درباره یهودیان حری
- ۱۷۹..... ۲.۱. سیره اقتصادی رسول خدا ﷺ درباره اموال یهود بنی قینقاع
- ۱۸۱..... ۲.۲. سیره اقتصادی رسول خدا ﷺ درباره اموال یهود بنی نضیر
- ۱۸۲..... ۲.۳. سیره اقتصادی رسول خدا ﷺ درباره اموال یهود بنی قریظه
- ۱۸۳..... ۲.۴. سیره اقتصادی رسول خدا ﷺ درباره اموال یهود خیبر
- ۱۸۴..... ۲.۵. سیره اقتصادی رسول الله ﷺ درباره اموال یهود تیماء
- ۱۸۵..... ۳. سیره رسول خدا ﷺ درباره اموال مسیحیان
- ۱۸۶..... ۴. سیره اقتصادی رسول خدا درباره اموال مجوسیان
- ۱۸۶..... ۵. حدود و مقادیر جزیه و خراج در سیره رسول خدا ﷺ
- ۱۸۸..... ۶. تعهدات و وظایف اهل ذمه در برابر حکومت اسلامی
- ۱۸۹..... ۷. روابط اقتصادی پیامبر ﷺ با اهل کتاب به صورت قبول یا اعطاء هدیه و قرض
- ۱۹۲..... فصل ششم
- ۱۹۲..... سیره نظامی پیامبر اسلام ﷺ با اهل کتاب
- ۱۹۴..... ۲. جنگ یا جهاد از منظر قرآن
- ۱۹۷..... ۲.۱. اهداف جنگ در قرآن کریم
- ۱۹۷..... ۲.۱.۱. دفع تجاوز
- ۱۹۸..... ۲.۱.۲. رفع فتنه
- ۱۹۸..... ۲.۱.۳. جنگ با نقض کنندگان پیمان، توطئه گران و آغاز گران جنگ
- ۱۹۸..... ۲.۱.۴. دفاع از سرزمین
- ۱۹۹..... ۳. هدف از جنگ یا جهاد با اهل کتاب از منظر قرآن
- ۲۰۱..... ۳.۱. جنگهای پیامبر اکرم ﷺ
- ۲۰۲..... ۳.۲. دستورهای پیامبر ﷺ در آغاز جنگها
- ۲۰۵..... ۳.۳. جهاد پیامبر اکرم ﷺ با یهودیان
- ۲۰۶..... ۳.۳.۱. غزوه بنی قینقاع و سیره نظامی پیامبر ﷺ در برخورد با آنها
- ۲۱۳..... ۳.۳.۲. غزوه بنی نضیر و سیره نظامی پیامبر در برخورد با آنها

۲۲۶.....	۳. ۳. ۳. غزوه بنی قریظه وسیره نظامی پیامبر ﷺ در برخورد با آنها
۲۴۰.....	۳. ۳. ۴. سیره نظامی پیامبر ﷺ در برخورد با یهودیان خیبر
۲۵۰.....	۳. ۳. ۵. سیره نظامی پیامبر ﷺ در برخورد با یهودیان وادی القری
۲۵۳.....	خاتمه
۲۵۳.....	۱. اصول قرآنی در مواجهه با اهل کتاب
۲۵۳.....	۱. ۱. اصل همینه قرآن بر تمامی کتب مقدس
۲۵۴.....	۱. ۲. اصل برابری انسانها در برابر قوانین الهی ونوامیس خلقت
۲۵۴.....	۱. ۳. اصل یگانگی کتاب ودین
۲۵۵.....	۲. اصول سیاسی در مواجهه با اهل کتاب
۲۵۵.....	۲. ۱. اصل دعوت
۲۵۶.....	۲. ۲. اصل جهاد بعد از دعوت در آیات قرآن وروایات
۲۵۹.....	۲. ۳. اصل نفی سییل
۲۶۰.....	۲. ۴. برقراری ارتباط عادلانه ومسالمت آمیز با دیگر اقوام وملل
۲۶۳.....	۲. ۵. حفظ دارالاسلام
۲۶۴.....	۲. ۶. التزام به پیمانهای سیاسی
۲۶۴.....	۲. ۷. سیره عملی پیامبر ﷺ در مورد پیمانها ومعاهدات
۲۷۶.....	نتیجه گیری
۲۷۸.....	فهرست منابع وماخذ

پیشگفتار

"لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ" (احزاب/۲۱) «برای شما در زندگی رسول خدا ﷺ سرمشق نیکویی است.»

این رساله، حول محور سیره حکومتی رسول خدا ﷺ در مواجهه با اهل کتاب تدوین یافته است. بنابراین از لحاظ قالب و صورت پژوهش، یک رساله موضوع محور را تشکیل می دهد. ابتدا سیره رسول خدا ﷺ مد نظر پژوهشگر قرار گرفته است. این از آن جا ناشی می شود که قرآن کریم، آن حضرت ﷺ را بخاطر خلق عظیم شان، وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿۴﴾ اسوه حسنه یعنی الگوی پسندیده و تمام عیار و یا معیار کامل خوبی ها معرفی نموده است که برای تمامی انسان های آرزومند به خدا و روز جزاء، می تواند مورد پیروی و اطاعت قرار گیرد. پس آن خلق و خویی را که قرآن کریم از آن با وصف عظمت یاد می کند، محمد ﷺ رسول خداست که معیار و کلید اسرار تمامی خوبی هاست. آن هم تمامی آن خوبی ها و کمالاتی که انسان، نمی شناخته و بعد از این خواهد شناخت و آن حضرت ﷺ آموزگار تمامی آنها خواهد بود.

بنابراین، به همان میزان که قدر و اندازه این پژوهش بخاطر موضوع ارزشمند آن، اعتبار می یابد، موشکافی ها و تحلیل های دقیق تر و همه جانبه تری را می طلبد تا بتوان این معیارها را شناخت و سپس بیان کرد. یکی از زمینه هایی که می توان در آنها به جستجو و تأمل پرداخت، می تواند روابط حکومتی و اجتماعی آن حضرت ﷺ در مقام حاکم جامعه اسلامی باشد، که از آن به سیره حکومتی نام برده شده است. حکومت و فرمانروایی با اداره عرصه های گوناگونی روبروست، ﴿عرصه هایی چون ایجاد و وضع قانون در جامعه، اجرا و نظارت بر اجرای قانون، اداره معیشت و اقتصاد جامعه، حفظ نظم و آمادگی دفاعی برای جلوگیری از هرگونه ستم و تجاوز داخلی و خارجی و...﴾ که مدیریت هماهنگ این مجموعه، معنای حاکمیت را تشکیل می دهد.

قید دیگری که پس از قیود یاد شده مطرح است، سیره حکومتی آن حضرت ﷺ در قبال اهل کتاب مورد نظر مؤلف قرار گرفته، و این بدان معناست که در صدد تبیین مواجهات آن حضرت ﷺ با

غیر مسلمانان بوده و می‌خواهیم بدانیم آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با آنانی که پیرو دیگر ادیان آسمانی بودند، چه روشی را اتخاذ نموده و اصول سیره ایشان در برخورد با آنان چه تفاوتی با دیگر غیر مسلمین داشته است. آیا با آنان همان گونه تعامل داشته‌اند که با مشرکین و بت پرستان؟ و اگر متفاوت بوده است به پیروی از کدام یک از دستورات خداوند در قرآن انجام گرفته، و اصول و معیارهایی که تفاوت اساسی میان آنان و مشرکین را باعث می‌شود چیست؟ و باز هم فراتر رفته و بیان خواهیم کرد که اصول و معیارهایی که در قرآن و سیره رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بر اساس آنها خود اهل کتاب را نیز دارای حکم واحدی نمی‌دانند، بلکه برخی را مقدم و نزدیک به اهل ایمان برمی‌شمرد و برخی را دورتر معرفی می‌کنند. چیست؟ هم چنین به بیان شروط و موازین روابط اجتماعی و انسانی مسلمانان با اهل کتاب پرداخته، و با پیروی از سنت و سیره نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در مواجهاتی که با اهل کتاب داشتند، عرصه‌های روابط سیاسی با آنان، به طور جداگانه مورد تأمل قرار گرفته‌است. این عرصه‌ها شامل سیره‌ای است که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در معاهدات و قراردادهای خود با اهل کتاب به آن پایبند بوده‌اند و شامل روش قانون گذاری آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ میان اهل کتاب با خودشان، و نیز میان آنان با مسلمین است. هم چنین دیدگاه‌ها و احکام قرآن درباره اهل کتاب، اصول و معیارهای حل تعارضات ظاهری آیات، با گروه‌های مختلف اهل کتاب، ارائه گردیده‌است. این معیارها برگرفته از آیات قرآن کریم است. که خود روشنگر هر چیز دیگر و خزینه هر علم دیگری است.

عرصه دیگر از سیره حکومتی که می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد؛ از نظر قضایی می‌باشد. یعنی بررسی حقوق و جزای اهل کتاب. که دربرگیرنده اقسام مختلف قضاوت‌های رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ میان اهل کتاب با خودشان و یا میان اهل کتاب با مسلمانان باشد.

از عرصه دیگر می‌توان با عنوان سیره اقتصادی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب یاد کرد؛ که در آن به بررسی اجمالی اقسام روابط اقتصادی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب و دیدگاه اسلام نسبت به روابط تجاری با غیر مسلمین پرداخته، بیان گردیده است.

سیره نظامی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب، درحقیقت می‌تواند بیان‌کننده روش‌ها و تاکتیک‌های دفاعی برای حفظ جامعه از سوی یک حاکم مقتدر باشد، که در شرایط به خطر افتادن حیثیت جامعه مردم، بتواند از هدف و اندیشه به حق خود و جامعه حفاظت و پاسداری به عمل آورد.

عرصه دیگری که قابلیت و ضرورت کاوش در سیره حکومتی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را دارد؛ شناخت اصول سیاست خارجی ایشان در برخورد با اهل کتابی است که خارج از سرزمین‌های اسلامی، حکومت و اقتدار ایشان می‌زیسته‌اند.

در تمامی این عرصه‌های گسترده، ما شاهد نکات حائز اهمیت هستیم که در جامعه جهانی امروز از آن با عنوان حقوق بشر یاد می‌شود. در تمامی این حوزه‌های سیاسی به ظاهر مختلف، تاریخ زندگی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حتی لحظه‌ای را به خاطر ندارد که در آن رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از اصول و موازین حقوق بشری و الهی چشم‌پوشی کنند. بلکه همواره پا را از قانون عدالت جهانی امروز نیز فراتر نهاده و با سیره احسان، که برتر از مرتبه عدالت است با غیر مسلمین رفتار می‌نمودند، و این منش، تنها شایسته آن خلق عظیم است که به خاطر حرص بر هدایت انسان‌ها به سوی رشد بیشتر و بالاتر یعنی فلاح و درستکاری، مقام صبر و احسان را در مواجهه با مسلمان و غیر مسلمان ﴿اهل کتاب یا حتی دشمنان خدا﴾ بر عدالت ترجیح می‌دادند، و تنها درجایی که آنان ﴿غیر مسلمین﴾ حیثیت و حقانیت وجودی مسلمانان و دین اسلام را به خطر می‌انداختند، یعنی تنها در عرصه خوف و ناامنی در برابر از دست رفتن حق دیگری بود، که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تقوا پیشه کرده و عدالت را اجرا می‌کردند، تا حق دیگری پایمال نشود. اما در اینجا نیز باز هم همواره با تأکید و سفارش بر رأفت و رحمت و عفو و اغماض، احکام خدا را جاری می‌نمودند.

برای بررسی سیره حکومتی پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در برخورد با اهل کتاب در مقطع زمانی و تا حدودی مکانی معین، توجه به تمامی ابعاد و زوایای ارتباط، ضروری است. بررسی دقیق و عالمانه این برخورد، مستلزم برخورداری از اطلاعات دقیق و منابع لازم می‌باشد. از آنجا که این موضوع ابعاد گسترده‌ای را شامل می‌شود به ضرورت به علوم متنوع و گسترده‌ای نیاز است. در این جا در ابتدا به گستردگی و متنوع بودن موضوع اشاره می‌کنیم.

این موضوع تمامی اهل کتاب را شامل می شود ﴿هم آنهایی که در حال حاضر موجودیت دارند و از منظر اسلام به عنوان اهل کتاب شناخته شده اند﴾ مانند یهودیان، مسیحیان و مجوس» و هم آنهایی که فقط در دوران ظهور پیامبر اسلام ﷺ وجود داشتند که بارها خداوند در قرآن کریم از آنها یاد کرده است مثل دین حنیف، و هم آنها که در مورد اهل کتاب بودنشان میان علما اجماع نظر وجود ندارد ولی خداوند از آنها در قرآن یاد کرده است ﴿مانند صابئین﴾ و این مسئله خود حوزه‌ای گسترده را پیش روی محقق قرار داده است.

درسیره حکومتی پیامبر ﷺ در برخورد با اهل کتاب به تمام ابعاد سیاسی، حقوقی، نظامی، اقتصادی توجه شده است. به طوری که همه این ابعاد، در برخورد با اهل کتاب باید مورد بررسی قرار گیرد. اما در مورد ضرورت نیاز به علوم دیگر برای کنکاش و تحقیق در مورد این موضوع باید گفت که هر کدام از ابعاد مذکور ماهیتی خاص و حدوداً مستقل دارند. مثلاً در بخش حقوقی که مربوط به معاهدات و قراردادهای و امورات مشابه است باید به منابع و آثار حقوقی و فقهی که در مورد حقوق در اسلام نوشته شده‌اند رجوع کرد به خصوص استفاده نمودن از کتاب‌های تفسیر قرآن کریم که منبع اصلی و اولیه تمامی منابع حقوقی در اسلام‌اند. در مورد ابعاد دیگر، همین مسئله حاکم است در واقع تنوع و گستردگی موضوع، محقق را واداشته است که به منابع و آثار علوم دیگر رجوع کند که این مسئله خود دامنه تحقیق را از طرفی گسترده و از طرف دیگر غنا بخشیده است به طور کلی باید گفت: گسترده‌گی بحث و متنوع بودن موضوع از یک طرف و نیاز مبرم به منابع و آثار گوناگون و هم چنین تنوع خودمنابع و محتوای آنها و اختلاف نظر نویسندگان و محتوای آن آثار، از مشکلات و محدودیت‌های این تحقیق محسوب می‌شوند. چنان که محقق ملزم است با دقت فراوان موضوع، منابع، مطالب و تنوع دیدگاه‌ها را تحقیق و تفکیک و تحلیل نماید. و این کاری بس گران می‌باشد.

از سوی دیگر مشکل شخصی این جانب مزید بر علت است و از آن جا که نگارنده از جانبازان بالای هفتاد درصد جنگ تحمیلی است و از ناحیه دودست ﴿قطع دست راست از زیر آرنج، قطع بندهایی از انگشتان دست چپ﴾ که این امر نوشتن را مشکل می‌سازد و آسیب شدید دو چشم ﴿عدسی چشم راست مصنوعی است و سه دهم دید دارد و چشم چپ هنوز دارای ترکش است که امکان خارج کردن

آن نیست فقط پنج دهم دید دارد که این ضعف چشم مطالعه و نگریستن به مانیتور رایانه را دچار مشکل می‌کند به گونه‌ای که گاهی اوقات شدت درد چشم باعث تعطیل شدن کار می‌گردد و دیگر آسیب‌های داخلی و دیگر اعضا... نیز هر کدام به نوبه خود پیشرفت کار را با وقفه مواجه می‌سازد ولیکن نگارنده با توفیقات الهی و عنایت پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ سعی بر آن دارد که با اراده قوی و همت بلند تمامی این مشکلات را پشت سر گذاشته و تحقیقی جامع و مانع درباره موضوع انتخابی ارائه نماید.

درفصل اول، به تعریف واژگان مرتبطی چون سیره، سیاست، اسوه، اهل کتاب، کفار حربی، اهل ذمه، جزیه، یهود، مسیحیت، مجوس، حنیف، صابئی پرداخته و جایگاه آن را در اصطلاح قرآن کریم و دانشمندان اسلامی با استناد به آیات و منابع بیان گردیده است.

درفصل دوم، موقعیت جغرافیایی اهل کتاب از لحاظ سیاسی در شبه جزیره عربستان مورد بررسی قرار گرفته و از این لحاظ پیشینه تاریخی آنان محسوب می‌شود.

درفصل سوم، سیره قانون گذاری رسول خدا ﷺ با اهل کتاب مورد نظر قرار گرفته و قوانین و معاهداتی که رسول خدا ﷺ برای آنان مقرر نموده است و آنان نیز پذیرفته و امضاء نموده‌اند به طور مفصل بررسی و تبیین گردیده است.

درفصل چهارم، سیره قضایی یعنی روش اجرای احکام در حیات اجتماعی اهل کتاب با مسلمانان مورد توجه قرار گرفته تا از این رهگذر به شناخت بیشتر حقوق شهروندی غیر مسلمین از نظر اسلام، دست یابیم.

درفصل پنجم، به بررسی روابط اقتصادی و تجاری رسول خدا ﷺ در حوزه روابطشان با اهل کتاب پرداخته شده و حدود و شرایط و موازین آن معرفی گردیده است.

درفصل ششم، سیره نظامی رسول خدا ﷺ که در حقیقت روشی برای دفاع از حیثیت دین مبین اسلام بوده است مورد نظر قرار گرفته و اصول و تاکتیک‌های نظامی آن حضرت ﷺ در برخوردهای استراتژیک با اهل کتاب بیان شده است.

فصل اول

کلیات

در این فصل موضوع رساله که عبارت از «سیره حکومتی پیامبر اسلام با اهل کتاب» است، تبیین، و برخی از واژگان و تعابیر کلیدی رساله توضیح داده می شود.

۱. بیان موضوع

پیامبر ﷺ بر اساس مأموریت ختم رسالت با رهنمودهایی الهی و قرآنی، که صدها آیه در آن، در خصوص اهل کتاب و مسایل مربوط به ادیان قبل بود، از طرف خداوند عالم مأمور به اعلام موضع در برابر ادیان عصر خویش گردید. این تحقیق در صدد است با رویکردی تاریخی و بر اساس سیره حکومتی آن پیامبر عظیم الشان ﷺ که «اسوه کامل» بود، تعامل آن حضرت ﷺ با اهل کتاب را بررسی نماید. در این نوشتار ابتدا به بررسی ادیان موجود در آن زمان ﴿منظور ادیانی که از منظر قرآن اهل کتاب بوده و پیروان آنها در منطقه شبه جزیره عربستان و سرزمین‌های مجاور سکونت داشته‌اند پرداخته می‌شود. سپس مواضع و روابط پیامبر ﷺ با آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد. نیز در این تحقیق نوع استراتژی‌ها و دیپلماسی پیامبر ﷺ با اهل کتاب مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین تلاش می‌شود تا به سیره حکومتی پیامبر ﷺ در برخورد با اهل کتاب در حوزه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، حقوقی و دینی با نگرش نقش آن‌ها در سیاست که در قالب، معاهدات، غزوات و سریه‌ها و... تجسم و نمود یافته، پرداخته شود. اما چشم انداز مهم دیگری که این تحقیق در صدد نشان دادن آن برآمده است روابط

خارجی پیامبر ﷺ و دیپلماسی آن حضرت ﷺ با دولت‌هائی است که ملت‌های شان اهل کتاب بوده- اند. در واقع ماهیت و محتوای این تحقیق، سیره حکومتی پیامبر ﷺ در برخورد با اهل کتاب ﴿داخلی و خارجی﴾ می‌باشد به طوری که در یکایک حوزه‌های ذکر شده به بیان آن خواهیم پرداخت.

۱.۱. سوالات اصلی

۱. اهل کتاب از دیدگاه اسلام و پیامبر خدا ﷺ چه کسانی هستند و در کجا ساکن بودند؟
۲. آیا رفتار پیامبر خدا ﷺ با همه اهل کتاب یکسان بود یا متفاوت اگر متفاوت بود چرا؟
۳. آیا پیامبر خدا ﷺ با اهل کتاب همان گونه تعامل داشته‌اند که با مشرکین و بت پرستان؟ و اگر متفاوت بوده است، تفاوت اساسی میان آنان و مشرکین چیست؟
۴. در تعاملات اقتصادی پیامبر خدا ﷺ چه رفتاری با اهل کتاب داشتند؟
۵. در داوری و قضاوت پیامبر خدا ﷺ چه رفتاری با اهل کتاب داشتند؟
۶. چه عواملی سبب گردید که پیامبر از برخوردهای نظامی علیه اهل کتاب استفاده ننماید؟
۷. پیامبر خدا ﷺ در سیره حکومتی خود با اهل کتاب به چه اصولی پایبند بودند؟

۱.۲. سوالات فرعی

۱. راهبردهای پیامبر ﷺ با اهل کتاب چه ماهیتی داشته و تا چه اندازه توانست از موانع پیش روی حکومت اسلامی بکاهند. و در برخورد با کدام گروه بیشتر بکار برده شد؟
۲. کدام گروه از اهل کتاب، بیشترین ضدیت و مخالفت را با پیامبر اسلام ﷺ و مؤمنین داشتند؟
۳. کدام گروه از اهل کتاب، بیشترین دوستی و همکاری را با پیامبر اسلام ﷺ داشتند؟
۴. آیا تجارت و داد و ستد برای اهل کتاب در بازار مسلمین با مسلمانان و بالعکس تجارت مسلمانان در بازار اهل کتاب با آنان مجاز است یا نه؟

۵. آیا اهل کتاب مالکیتشان محترم است و مجازند در حکومت اسلامی دارای ملک و املاک باشند یا خیر؟
۶. آیا مسلمانان می‌توانند از غذای اهل کتاب بخورند یا نه؟
۷. آیا مسلمانان با اهل کتاب و اهل کتاب با مسلمانان می‌توانند ازدواج کنند یا نه؟ اگر می‌توانند با چه شرایطی؟

۱.۳ فرضیه اصلی:

در سیره حکومتی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ به عنوان پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و هم به عنوان حاکم حکومت اسلامی، در تعامل با اهل کتاب دوبرخورد و رفتار متمایز با آنان داشته اند در راستای حفظ حقوق مسلمین و ایجاد زمینه برای تبلیغ و گسترش اسلام در برابر تهاجم، پیمان شکنی و خیانت کفار (اهل کتاب) حربی، با آنان برخورد تند و قاطع نظامی نموده و از ایجاد هرگونه مزاحمت به مال و جان و ناموس مسلمین جلوگیری می‌کردند.

و از سوی دیگر با کفار (اهل کتاب) غیرحربی، که با مسلمین زندگی مسالمت آمیزی داشته و جزیه و مالیات مخصوص خود را می‌پرداختند با رحمت و دوستی رفتار نموده مالکیتشان محترم، در داد و ستد و تجارت آزاد و از کلیه حقوق شهروندی برخوردار بودند و مال و جان و ناموس آنان در حمایت حکومت اسلامی در امان بودند. از سوی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و مسلمانان به عهد و پیمان و قراردادهایی که با آنان بسته می‌شد التزام عملی وجود داشت.

۲. ضرورت و اهمیت موضوع

از آنجا که اسلام، دین خاتم، کامل‌ترین دین آسمانی و تضمین‌کننده رشد و کمال همه جانبه انسان و جامعه بشری است احکام و قوانین آسمانی آن، دربرگیرنده عوامل ترقی و تعالی مادی و معنوی همه انسان‌ها می‌باشد و تمام نیازهای فردی و اجتماعی آنها درزمینه‌های مختلف را تامین می‌نماید و بر رهبانیت و انزواطلبی مطلق خط بطلان کشیده است و جامعه دینی را براساس برادری و مساوات و ایمان بنا نهاده و همگان را برخوردار از عدالت اجتماعی خود نموده، و با هم‌نوعان مسالمت جوی خود، رفتاری انسانی و انصاف‌محورانه را سرلوحه زندگی خود قرار داده و مبارزه و استواری و آشتی‌ناپذیری را درمقابل دشمنان و ستیزه‌جویان مشرک و خداستیزمبنا قرار داده است، شناخت و درک این دین، و پیام‌آور عظیم الشان صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ آن و قرآنی که منبع و قانون ازلی و ابدی آن است و نیز شناختن مبانی و روش‌های حکومتی که نتیجه آن احکام الهی و شریعت آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ می‌باشد، برای بشر که به دنبال برنامه سعادت انسانی در دوجهان است، بسیار لازم و ضروری است.

بر همین مبنا شناخت ابعاد مدیریتی حاکم این حکومت یا همان سیره حکومتی ایشان اولاً درمقام رسول‌الله به عنوان قطب و محور مورد اتفاق کلیه فرق اسلامی شیعه و سنی که می‌تواند یک عامل اساسی برای وحدت مسلمین گردد. و ثانیاً درمقام اولین بنیانگذار حکومت دینی درمدینه منوره که می‌تواند الگوی عملی مسلمین و جهانیان قرارگیرد؛ لازم و ضروری می‌باشد. و ثالثاً تأسی به سیره حکومتی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ برای کارگزاران و مسئولین نظام مقدس جمهوری اسلامی و دیگر ملل اسلامی درارتباط و تعامل با اهل کتاب، لازم و ضروری است که این پژوهش می‌تواند برای آنان دستور العملی مفید و کارساز باشد. لذا دراین تحقیق به یکی از جنبه‌های سیره حکومتی پیامبرخدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ یعنی برخورد آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب پرداخته می‌شود. بررسی سیره آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ دربرخورد با اهل کتاب از دوجنبه تئوریک و کاربردی حائز اهمیت است مقصود از جنبه تئوری، توجه به نظام سیاسی حکومت اسلامی پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ به عنوان اولین حکومت دینی اسلام است که درسایه الطاف الهی شکل گرفته و تمام اصول و برنامه‌ها و عملکردهای پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ که الهام گرفته از دستورات الهی به خصوص قوانین و قواعد قرآنی آن و نحوه برخورد آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب، می‌باشد. اما مقصود از جنبه کاربردی آن الگوپذیری از سیره حکومتی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ برای رهبران و مسئولان حکومت‌های اسلامی است.

شکی نیست که به خاطر اهمیت دوران حکومت پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و لزوم الگوپذیری از شیوه عملکرد آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تمام رویدادهای این دوره باید بررسی و تحلیل شود و این تحلیل‌ها در دوره‌ها و شرایط مختلف بازبینی شود. بنابراین از آنجا که تسامح و تساهل، مدارا کردن، صلح، جنگ، تهدید، تحریم، انعقاد قرارداد، توسعه روابط، بی‌طرفی، سکوت و انزوا طلبی بخش مهمی از برخوردها و کارکردهای حکومتی است، شناخت و آشنایی با سنت و شیوه عملکرد حکومتی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را در قبال، همه این موارد به خصوص در برخورد با اهل کتاب که موضوع این تحقیق می‌باشد، را لازم و ضروری می‌سازد.

ضرورت دیگر این پژوهش، تبیین عقلانی و عرفی سیره رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است. داستان برخورد با اهل کتاب به خصوص تبعید و قتال گروه‌های یهودی و کشتن برخی از رهبران آنها و مباحله با مسیحیان و اعلام احکام حکومتی و درخواست اجرای آنها در قبال اهل کتاب از قبیل گرفتن جزیه و فدیة بهانه‌ای برای نشان دادن تصویر خشن و غیرانسانی و نامعقول از اسلام و پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آن بوده است. به طوری که در سال‌های اخیر عده‌ای از معاندان اسلام کوشیده‌اند تا با ابزارهای متعدد و فرهنگی و با روش‌های شیطنی، چهره نورانی، رئوف و مهربان اسلام و پیامبر رحمة للعالمین صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آن را، سیمای خشن و رعب آور تصویر نموده. و چهره اسلام را خونریز و ناقض حقوق دیگر ادیان الهی معرفی نمایند. از این رو آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را آماج تهاجمات خویش قرار داده‌اند. لذا ضرورت پرداختن به چنین موضوعی محرز و وظیفه اسلامی تلقی می‌گردد. اگر روشن شود که هرگونه برخورد با این مخالفان بر پایه قراردادهای مورد قبول آنان و یا روش‌های رایج برخورد با دشمن در عرف و ادیان خودشان بوده است چنین دستاویزی از بین خواهد رفت چرا که پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از بدو ورود به مدینه ﴿یثرب﴾ با انعقاد قراردادها و پیمان‌های همزیستی مسالمت آمیز، دست دوستی را به سوی آنها دراز کرده و خود را پایبند به تعهد می‌دانست.

ضرورت دیگر این پژوهش از این جهت است که گوشه‌ای از سیره و زندگانی فراموش شده پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را، بررسی کند زیرا تا کنون در کتب تاریخی و تحقیقاتی که در حوزه تاریخ اسلام و زندگی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سیره حکومتی آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صورت گرفته، به مسئله برخورد آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب چندان توجه نشده و این جنبه از سیره پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به صورت سطحی،

جزیی و یا پاورقی در کتب تاریخی آمده است. به طوری که در منابعی که مورد استفاده قرار گرفته به طور کامل منقح و تبیین نگردیده است و دقیقاً دشمنان معاند اهل قلم، در همین حوزه اسلام و پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ را مورد حمله قرار داده اند.

در این پژوهش ضمن پاسخ‌گویی به بررسی و بیان موضوع اصلی که سیره حکومتی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در برخورد با اهل کتاب می‌باشد به تمامی جوانب آن به خصوص به نحوه استراتژی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در برخورد با اهل کتاب چه داخلی و چه خارجی و به ابزارها و راهکارها، اشاره خواهد شد اهمیت این تحقیق در آن است که سیره حکومتی پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ را در برخورد با اهل کتاب هم در حوزه داخلی یعنی اهل کتابی که داخل حکومت اسلامی هستند، اهل ذمه نامیده می‌شوند و چه آنهایی که خارج حکومت اسلامی هستند یعنی دولت و ملت‌های اهل کتاب مورد توجه قرار می‌دهد. اهمیت دیگر این تحقیق در آن است که می‌تواند منبعی معتبر و مستند برای پژوهشگران و محققین و کسانی باشد که علاقه‌مند به تحقیق در حوزه تاریخ اسلام بخصوص سیره حکومتی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در برخورد با اهل کتاب می‌باشند.

۲.۱ اهداف تحقیق

الف- این پژوهش بر آن است که گوشه‌ای از سیره و زندگانی فراموش شده پیامبر خدا ﷺ را، بررسی و تبیین نماید لذا با توجه به استوار بودن سیره حکومتی پیامبر اکرم ﷺ بر اساس احکام الهی قرآن مجید، شناخت سیره پیامبر اکرم ﷺ «به عنوان پیامبر خدا ﷺ، اسوه انسانی و حاکم جامعه اسلامی»، در مسائل حکومتی و سیاسی به خصوص در برخورد با اهل کتاب، برای مسئولین حکومتی و کارگزاران جوامع اسلامی، بسیار مفید خواهد بود.

ب- نویسندگان و محققانی، که علاقه‌مند به زندگی سیاسی و سیره حکومتی پیامبر ﷺ بوده و خواهان ارائه طرح و الگویی کارآمد و توانمند از نحوه حکومت و سیاست مداری آن حضرت ﷺ بر جامعه اسلامی در برخورد با مسائل داخلی و خارجی دولت اسلامی با دیگر دولت‌ها هستند، لازم است از سیره آن حضرت ﷺ الگوبرداری و در ابعاد زندگی سیاسی، حکومتی، حل مشکلات و بحران‌ها، از آن مدد جسته و بدان استناد کنند.

ج- یکی از اهداف این رساله آن است که؛ تبیین نماید سیره حکومتی پیامبر اسلام ﷺ اولاً به عنوان رسول الله ﷺ و ثانیاً به عنوان حاکم حکومت اسلامی، در تعامل با گرایش‌های دینی و قومی مصلحت اندیشانه بوده و راهبرد عملی ایشان در طول دوران حکومتشان، به نوع دیدگاه‌ها و مواضع اهل کتاب بستگی تام داشته است. یعنی بر مبنای معاهداتی بوده است که آن حضرت ﷺ با آنان امضا می‌فرمودند که البته در مواردی تدوین و طراحی این معاهدات را خود ایشان انجام می‌دادند به طوری که در یک نگاه عمیق و وسیع به تاریخ اسلام هم می‌توان شاهد نوعی تساهل و تسامح و هم شاهد برخوردهای نظامی ایشان بود.

د- هدف دیگر این پژوهش، تبیین عقلانی و عرفی سیره رسول خدا ﷺ است. داستان برخورد با اهل کتاب به خصوص تبعید و قتال گروه‌های یهودی و کشتن برخی از رهبران آنها و اعلام احکام حکومتی و درخواست اجرای آنها در قبال اهل کتاب از قبیل گرفتن جزیه و فدیة بهانه‌ای برای نشان دادن تصویر خشن و غیر انسانی و نامعقول از اسلام و پیامبر ﷺ آن بوده است که در این پژوهش بر آن است که دلایل این اقدامات و نقش خود اهل کتاب در این برخوردها را بیان نموده و چهره رحمة للعالمین آن حضرت ﷺ را هویدا سازیم.